

*ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNO-
OSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE,
tom XIII, Dokumenta Kraljevine Italije, knj. 1, 2 i 3. Izdanje
Vojnoistorijskog instituta, Beograd 1969, 1972. i 1976.*

U okviru edicije »Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije«, završen je još jedan tom od tri knjige dokumenata fašističkog italijanskog okupatora. Cilj je objavljivanja toga posebnog toma dokumenata italijanskih jedinica, komandi i ustanova iz 1941—1943. godine da se naučnoj javnosti i svim zainteresovanim prezentira dokumentacija koja u dosadašnjim knjigama edicije Zbornik nije objavljena, jer Vojnoistorijski institut njom nije raspolagao. Međutim, mora se odmah napomenuti da u tom tomu, u kojem je publikovana isključivo dokumentacija italijanskog okupatora, nije bilo moguće objaviti svu građu koju je Vojnoistorijski institut uglavnom nabavio iz Nacionalnog arhiva u Vašingtonu. Redaktor tih knjiga Dragoslav Džinić, iz mase građe koja mu je stajala na raspolaganju, izabrao je onu koja upotpunjava dosad objavljenu (1467 dokumenata) u knjigama edicije Zbornik, i koja pruža najpotpuniju sliku o njegovoj celokupnoj aktivnosti u borbi protiv NOV i POJ, pa i stanovništva okupirane Jugoslavije. Iz tog razloga, pored operativnih, u ovom tomu objavljeni su i značajni dokumenti koji osvetljavaju politiku i namere italijanskih okupatora u toku rata, njihov odnos prema Nemcima — Vermahtu, ustaškoj NDH, četnicima Draže Mihailovića i ostalim kolaboracionistima, okupaciju jugoslovenske teritorije i organizaciju okupacione uprave na njoj i, najzad, organizaciju i dislokaciju italijanskih jedinica.

Pri izboru dokumenata redaktor Dragoslav Džinić nastojao je izabrati dokumenta koja se odnose na sve krajeve Jugoslavije pod okupacijom fašističke Italije, ali s obzirom da nije imao na raspolaganju građu za pojedine delove okupirane teritorije (zap. Makedonija, Kosovo i dr.) nije to mogao ostvariti. No, zato je uspeo da na tako ograničenom prostoru (svega u tri knjige), izabere dokumenta koja upotpunjavaju i rasvetljavaju pojedine periode NOR-a i revolucije u delovima Jugoslavije koji su bili pod italijanskom okupacijom. Da mu je na raspolaganju bila kvalitetnija arhivska građa, koja je u italijanskim arhivama, pre svega u Rimu, sigurno bi izabrao građu iz koje bi bilo moguće celovitije sagledati pojedine operacije i druge značajnije događaje.

U prvoj knjizi ovog toma objavljena je arhivska građa iz perioda od 17. aprila 1941. do kraja 1941. godine. Ta knjiga ima 205 dokumenata, međutim u dokumentima br. 172: izvod iz izveštaja jedinica i ustanova potčinjenih komandi 2. armije o značajnim događajima od 5. septembra do 31. oktobra 1941. i dok. br. 205: izvod iz izveštaja jedinica i ustanova potčinjenih komandi 2. armije o značajnim događajima u toku novembra i decembra 1941. godine, dati su kratki sadržaji 651. izveštaja potčinjenih jedinica i ustanova italijanske 2. armije.

Druga knjiga objavljenih dokumenata odnosi se na 1942. godinu i u njoj je objavljeno 127 dokumenata. I u toj knjizi — dok. br. 36, izvod iz izveštaja jedinica i ustanova potčinjenih komandi 2. armije o značajnim događajima januara—marta 1942, i dok. br. 92, izvod iz izveštaja jedinica i ustanova potčinjenih komandi 2. armije o značajnim događajima jula—avgusta 1942.

godine — dati su kratki sadržaji 666 izvještaja potčinjenih jedinica i ustanova italijanske 2. armije.

U trećoj knjizi objavljena su dokumenta koja se odnose na period od 1. januara 1943. do septembra 1943. godine. Knjiga sadrži 106 dokumenata i po obimu je znatno manja. Uzrok tome su svakako objavljena 1034 dokumenta italijanskog okupatora za period do septembra 1943. godine u ostalim knjigama edicije Zbornik.

Prema tome, ukupno je objavljeno 2010 dokumenata italijanskog okupatora u celoj ediciji Zbornik, a od toga u tri knjige XIII toma 438 dokumenata. U svakoj od navedene tri knjige toga toma, a za period koje obuhvataju, dat je kao prilog pregled (naslovi dokumenata) svih dokumenata italijanskog okupatora publikovanih u drugim knjigama edicije Zbornik. Po godinama u ostalim knjigama Zbornika publikovano je za 1941. godinu 157 dokumenata, za 1942. godinu 381 i za 1943. godinu 1034 dokumenta. Pored tih priloga, knjige XIII toma imaju bogat registar: ličnih imena, geografskih naziva, vojnih jedinica i komandi, ustanova, organizacija i ostalih pojmova, kao i faksimile nekih dokumenata.

Objavljena građa u sve tri knjige potiče pretežno od operativnih jedinica, vojnih ustanova, a zatim od okupacione uprave — fašističke vlasti sa okupiranih teritorija Kosova, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije. Objavljena građa konceptirana je tako da pruža delimičnu mogućnost svim zainteresovanim, koji izučavaju NOR i revoluciju 1941—1943, da celovitije sagledaju zbivanja tog perioda u komparaciji sa građom NOV i POJ, a u više slučajeva u tim dokumentima će se naći i zapisana svedočanstva o događajima na jugoslovenskom ratištu 1941—1943. godine.

Npr., za period do početka oružanog ustanka naroda i narodnosti na teritoriji koja je Bečkim ugovorom od 24. aprila 1941. pripala fašističkoj Italiji ima u prvoj knjizi 40 dokumenata — raznih ugovora, sporazuma, dekreta, izvještaja i obaveštenja o razgraničenju između italijanskih, nemačkih i bugarskih okupacionih trupa, o odnosima ustaške NDH i fašističke Italije, o vojno-političkoj i ekonomskoj situaciji i organizaciji okupacione vlasti na teritoriji pod okupacijom Kraljevine Italije. O tim problemima i o situaciji u predustaničkom periodu može se naći nekoliko dokumenata i posle otpočinjanja ustanka.

Za početak ustanka i njegov dalji razvoj najviše dokumenata u 1. knjizi odnosi se na teritoriju Crne Gore, a u nešto manjem obimu na ostala područja pod okupacijom fašističke Italije. Tako se za teritoriju Hrvatske može naći nekoliko izvještaja o vojno-političkoj situaciji, odnosima ustaške NDH i Italije, o borbama protiv NOP odreda, diverzijama na prugama i komunikacijama, otporu u gradovima, diverzantskim akcijama, štrajku i demonstracijama u gradovima (Splitu, Karlovcu, Šibeniku, Zadru), hapšenjima i deportovanju komunista i Jevreja, represalijama okupacionih trupa i vlasti, uzimanju talaca i njihovom streljanju, pljačkanju imovine i dobara, sprovođenju italijanizacije na okupiranom području i dislokaciji okupacionih trupa. Nekoliko dokumenata nam omogućava da sagledamo protivpartizanska dejstva italijanskih trupa i kako su pokušavale da se obračunaju sa komunistima, ilegalnim grupama, ustanicama i prvim partizanskim formacijama — NOP odredima.

O tim pitanjima može se naći mnoštvo podataka i za Bosnu i Hercegovinu i Sloveniju. Kad je reč o otporu u okupiranim gradovima, Ljubljana je i u

dokumentima italijanskog okupatora izrazit primer dobro organizovanog ilegalnog delovanja, niza grupa i celog stanovništva grada.

Kontinuitet dokumenata slične sadržine nastavlja se dalje i u 2. knjizi koja obuhvata 1942. godinu.

U toj knjizi možemo naći podatke o sadejstvu italijanskih i nemačkih trupa pri izvođenju operacije u istočnoj Bosni (u nas poznata kao 2. neprijateljska ofanziva) protiv partizana koja je počela 15. januara i trajala sve do 4. februara 1942. godine. Međutim, od Italijana je u toj operaciji učestvovalo samo alpski bataljon »Val Fela«, a dva bataljona crnokošuljaša iz Foče bila su samo demonstrativno angažovana. Divizija koja je trebalo da zatvara demarkacionu liniju »Ravena« ili »Taurinenze« nije učestvovala u operaciji zbog nemogućnosti blagovremenog dolaska, tj. transportovanja, kako je general Vitorio Ambrozio obavestio opunomoćenog komandanta u Srbiji generala artiljerije Paula Badera.

Zatim sadrži niz podataka o dogovoru u Opatiji radi izvođenja rogatičko-fočanske operacije »Trio I« i »Foča« (tzv. 3. neprijateljska ofanziva) protiv snaga operativnih štabova NOP i DV za istočnu Bosnu i Sandžak i 1. i 2. proleterske NOU brigade. U toku te operacije, koja je počela 22. aprila i trajala do 12. maja 1942, nemačka 718. pd., italijanske divizije »Pusterija«, »Taurinenze«, »Kačatori dele Alpi« i ustaško-domobranske snage zauzele su Čajniče, Goražde, Foču, Trnovo, Kalinovik, Ulog i deblokirale Praču i Rogaticu. Snage VŠ NOP i DV Jugoslavije povukle su se pred nadmoćnijim snagama u rejon planine Zelengore.

Ima podataka u objavljenim dokumentima i o operaciji na području Velike Kapele, u Lici, koja je počela 18. septembra 1942. protiv jedinica 5. operativne zone NOP odreda Hrvatske. Do početka oktobra italijanske snage ovladale su slobodnom teritorijom, popalile i opljačkale gradove i sva sela na tom području, a zatim i o kombinovanoj operaciji pod šifrom »Dinara« u kojoj su pod italijanskom komandom učestvovali četnici Draže Mihailovića i ustaško-domobranske snage protiv partizanskih snaga, i to u dve faze izvođenjem operacije »Alfa« (zauzimanje Prozora) i »Beta« (zauzimanje Livna).

Zatim se poneki podatak može naći o formiranju logora u Boki i Prevlaci, Velikom i Malom Ižu, Mljetu i Molatu, kao i procesu protiv komunista u Rijeci. U znatnom broju ima novih podataka o saradnji četnika Draže Mihailovića sa Italijanima i ustašama. Iako su te četničke snage Draže Mihailovića u italijanskim dokumentima zbog legalizacije označene M. V. A. C. (Milizia Volontaria Anticomunista — Antikomunistička dobrovoljačka milicija) jasno se vidi da je reč o njegovim četničkim formacijama. Da je redaktor Dragoslav Džinić kod svakog tog M. V. A. C.-a otvorio indeks i objasnio o kojoj je četničkoj formaciji Draže Mihailovića reč, bilo bi to mnogo jasnije. No, i iz njegovih naslova se vidi da su formacije M. V. A. C. zapravo četničke formacije D. Mihailovića. Isto je tako to očigledno i iz objavljenih dokumenata koji govore o pregovorima četničkog predstavnika Dobrosava Jevđevića i predstavnika ustaške vlade NDH i njihovim odnosima u toku 1942. godine, zatim o odnosima, saradnji i potčinjenosti formacija Draže Mihailovića italijanskim trupama i komandama kao i o nizu kontakata sa četničkim predstavnicima i komandantima Stevom Radenovićem, D. Jevđevićem, Ilijom Trifunovićem, popom Momčilom Đujićem, Dimitrijem Uzunčevićem, Petrom Bačovićem, Mutimrom Petkovićem i nizom drugih komandanata Draže Mihailovića.

Navedeni vid saradnje nastavljen je i u toku 1943. o čemu nam svedoče dokumenti objavljeni u 3. knjizi. Neki naslovi tih dokumenata to najprečistije ilustruju: o organizaciji, popuni i zadacima M. V. A. C, o angažovanju četničkih oružanih formacija iz Crne Gore i Hercegovine u operacijama protiv NOV i POJ (u operaciji »Vajs«), o pregovorima D. Jevđevića sa ustaško-domobranskim predstavnicima u Mostaru, kao i niz drugih detalja o kolaboraciji četnika Draže Mihailovića.

U nešto manjem obimu u 3. knjizi ima podataka o operaciji »Vajs« (tzv. četvrta neprijateljska ofanziva) koja je počela 20. januara 1943. protiv glavnih snaga NOV i POJ i »Titove države« u zapadnom delu Jugoslavije. Za tu operaciju komandant oružanih snaga na Jugoistoku Aleksander Ler izdao je 27. decembra 1942. naređenje o grupisanju snaga koje će učestvovati u toj operaciji. Konkretizirajući to naređenje, u istom cilju izdaje naređenje 1. januara 1943. komandant nemačkih trupa u NDH general Rudolf Liters. Radi pripreme te operacije, 3. januara 1943. održan je u Rimu sastanak Lera i italijanskih vojnih predstavnika i postignuta je saglasnost za operaciju »Vajs«. Usledio je još jedan sastanak, 9. januara 1943. u Zagrebu, Lera, Litersa, Roate i Glorije Alesandra, na osnovu kojeg su usledile zapovesti iz kojih se vidi zamisao i cilj operacije »Vajs«.

Ista ta opaska o manjem broju dokumenata objavljenih u 3. knjizi odnosi se i na operaciju »Švarc« (tzv. peta neprijateljska ofanziva) protiv jedinica Glavne operativne grupe NOVJ (1. i 2. proleterske, 3. i 7. udarne divizije, 6. istočno-bosanske i Majevičke brigade i Centralne bolnice) na području Crne Gore, Sandžaka i istočne Hercegovine koja je počela 15. maja 1943. godine.

No kad se uzme u obzir koliko je italijanskih dokumenata objavljeno u drugim knjigama edicije Zbornik, slika celovitijeg sagledavanja operacija »Vajs« i »Švarc« u italijanskoj dokumentaciji bi bila mnogo potpunija, nego što se na prvi pogled dobija iz te 3. knjige.

Međutim, pored nastavljenog kontinuiteta u objavljivanju dokumenata sličnog karaktera iz prethodne dve knjige, u 3. knjizi ima nešto više dokumenata za teritoriju Kosova i zapadne Makedonije. Iz njih se može sagledati kako italijanske komande, predstavnici okupacione vlasti i kolaboracionisti gledaju na vojno-političku situaciju i upoznati aktivnost partizana u rejonima oko Ohrida, Kosovske Mitrovice i Prizrena, diverzije na pruži Kičevo—Struga i mere okupacione vlasti (hapšenja u Peći).

Vrednost objavljenih dokumenata u sve tri knjige XIII toma povećavaju i objašnjenja — indeksi na kraju dokumenata i to na osnovu arhivske građe, objavljenih dokumenata u ediciji Zbornik, objavljenih naučnih radova i knjiga na temu NOR-a i revolucije 1941—1943, kao i povezivanja unutar jedne knjige, a zatim i u okviru sve tri i cele edicije Zbornik, što čitaocima omogućuje brže i lakše korišćenje obilja podataka iz sve tri knjige.

Na kraju, mora se konstatovati da se iz objavljene građe u sve tri knjige, kao i one u drugim knjigama obimne edicije Zbornik, ne mogu sagledati tri interesantna pitanja u periodu italijanske okupacije. To su: aprilski rat 1941. (verovatno će građa biti objavljena u 2. knjizi zbornika »Aprilski rat«), eksploatacija prirodnog i privrednog bogatstva i ljudskog potencijala u korist Kraljevine Italije i kapitulacija italijanskih oružanih snaga na jugoslovenskom tlu (koje su razoružali NOVJ i Vermaht). U periodu objavljivanja ove tri knjige Vojnoistorijski institut nije raspolagao italijanskom građom o tim pitanjima.